

Şehrezûrî'de İlimler Tasnifi

Adem Evmeş | 0000-0001-6934-4221 | ademevmes_71@hotmail.com

Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
Aksaray, Türkiye

ROD ID: 026db3d50

Öz

İşrâkî felsefe geleneğinin önemli temsilcilerinden olan Şemsüddîn Muhammed b. Mah-mûd eş-Şehrezûrî (ö. 687/1288'den sonra), Erbil ve Hemedan arasında yer alan Şehrezûr'da dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Şehrezûrî, Şihâbüddîn es-Sühreverdî el-Maktûl'un (ö. 587/1191) eserlerine şerh yazmasının yanında müstakil eserler de kaleme almıştır. Eserlerinde mantık, fizik, metafizik konularına yer veren Şehrezûrî, ilimler tasnifini de ele almıştır. Felsefeyi varlık ve fiillere (eylem) bağlı olarak varlık felsefesi (ontoloji) üzerinden temellendiren Şehrezûrî'nin yapmış olduğu tasnifte İbn Sînâ başta olmak üzere Sühreverdî'nin etkileri de görülmektedir. Özellikle İbn Sînâ'nın (öl.428/1037) felsefi ve aklî ilimlere ilişkin yazdığı *Risâle fi aqsâmi'l-'ulûmi'l-'akliyye* adıyla bilinen risâlesinin etkileri açıkça görülmektedir. İslâm düşüncesinde ilimler tasnifi geleneği içinde "ilahî ağaç motifini" kullanan Şehrezûrî'nin ilimler tasnifi ile ilgili şimdiye kadar bir çalışma yapılmamıştır. Bu makale İslâm düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Şehrezûrî'nin ilimler tasnifiyle ilgili görüşlerini incelemeyi ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Mantık, Şehrezûrî, İlimler Tasnifi, İbn Sînâ, Aklî İlimler.

Atıf Bilgisi

Evmeş, Adem. "Şehrezûrî'de İlimler Tasnifi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2023), 29-44.

<https://doi.org/10.33718/tid.1265195>

Geliş Tarihi	: 14.03.2023
Kabul Tarihi	: 24.05.2023
Yayın Tarihi	: 30.06.2023
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	: Yapıldı -iThenticate
Çıkar Çatışması	: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Classification of Sciences in al-Shahrazūrī

Adem Evmeş | 0000-0001-6934-4221 | ademevmes_71@hotmail.com

Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Aksaray, Türkiye

ROD ID: 026db3d50

Abstract

Shams al-Dīn Muhammad b. Mahmūd al-Shahrazūrī (d. 687/after 1288), one of the significant representatives of the illumination philosophy tradition, was born in Shahrazūr which is located between Erbil and Hamadān. al-Shahrazūrī about whose life we have limited information not only wrote glosses for the works by Shihāb al-Dīn al-Suhrawardī al-Maqtūl (d. 587/1191). He also wrote independent works. Giving place to logic, physics and metaphysics subjects in his works, al-Shahrazūrī handled classification of sciences. The classification by al-Shahrazūrī who based philosophy on ontology depending on existence and verbs (actions) included the impacts of primarily Ibn Sīnā and al-Suhrawardī. The impacts of Ibn Sīnā's (d. 428/1037) epistle entitled *Risāla fī aqṣām-al-'ulūm al-'aqliyya* which was related to philosophical and rational sciences were particularly obvious. No study has so far been conducted in relation with classification of sciences by al-Shahrazūrī who used "the divine tree motif" within the tradition of classification of sciences in Islamic thought. This paper aims to review and evaluate classification of sciences in the works by al-Shahrazūrī who discussed sciences depending on the tradition of classification of sciences in Islamic thought.

Keywords:

Logic, al-Shahrazūrī, Classification of Sciences, Ibn Sīnā, Rational Sciences

Citation

Evmeş, Adem. "Classification of Sciences in al-Shahrazuri". *Trabzon Theology Journal* 10/1 (June 2023), 29-44.

<https://doi.org/10.33718/tid.1265195>

Date of Submission : 14.03.2023

Date of Acceptance : 24.05.2023

Date of Publication : 30.06.2023

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Aristoteles'ten günümüze kadar, ilimlerin yöntem ve konu açısından farklılıkları, benzerlikleri ve aralarındaki ilişkiyi göstermek amacıyla ilimleri sınıflandırmak süregelmiştir. İslâm'ın erken dönemlerinde herhangi bir ilimler tasnifi eseri yazılmamıştır. Özellikle Ortaçağ'da farklı dinlere mensup birçok düşünür ve filozof ilimlerin sınıflandırılmasıyla ilgili çalışmalar ortaya koymuştur.¹ Felsefeye dair eserlerin Arapçaya tercüme edilmesiyle beraber, ilimlerin tasnifine ilişkin eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Felsefî ilimlerle meşgul olanlar hem felsefeyi tanıtmak hem de felsefenin meşruiyet kazanabilmesi amacıyla, felsefe ve dinî ilimler arasında ilişki kurma gayreti içerisinde olmuşlardır.² Bu gayretin bir sonucu olarak Şehrezûrî'den önce İslâm düşüncesinde felsefî ilimlerin “tasnifi, sınıflandırılması ve taksimini” içeren bazı eserler yazılmıştır. Câbir b. Hayyân'ın (öl. 200/815) *Kitâbu'l-Hudûdu'u*, Kindî'nin (öl.252/866?) *Risâle fi kemmiyyeti kütübi Aristotâlis ve mâ yühtâcü ileyhi fi tahşîli'l-felsefe* adlı eseri, Fârâbî'nin (öl.339/950) *İhşâ'u'l-'ulûm'u*, İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist'i*, el-Hârizmî'nin (ö. 387/997) *Mefâtihü'l-'ulûm* adlı ansiklopedik eseri, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) *Risâle fi'l-'ulûm'u*, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *Aksâmü'l-'ulûmi'l-'akliyye'si*, İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *Merâtibü'l-'ulûm'u*³ bu eserler içerisinde sayılabilir.

Hayatı hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz İsrâkî felsefenin önde gelen filozofu, şârihi ve felsefe tarihçisi olan düşünürümüzün tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî (ö. 687/1288'den sonra)'dir. Şehrezûrî nisbesinden anlaşıldığı üzere Şehrezûr'da doğan İsrâkî filozofun doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Şehrezûrî'nin eserleri *Kitâbu'r-Rumûz, eş-Şecereti'l-İlâhiyye, Şerhu Hikmeti'l-İsrâk, Şerhu't-Tenkîhât ve Nüzhetü'l-Ervâh* şeklindedir. Şehrezûrî eserleri içerisinde kısmen *Şerhu Hikmeti'l-İsrâk ve eş-Şecereti'l-İlâhiyye*'nin giriş kısmında ilimler tasnifine yer verir. *Şerhu Hikmeti'l-İsrâk, Sühreverdi'nin Hikmeti'l-İsrâk* adlı eseri üzerine yazılan bir şerh olup, *eş-Şecereti'l-ilâhiyye*'den sonra yazılmıştır ki şerhte *eş-Şecereti'l-ilâhiyye*'ye yapılan atıf bunu doğrular niteliktedir. 23 Zilhicce 680 (4/5 Nisan 1282) yılında tamamlanan *eş-Şecereti'l-ilâhiyye*, önceki filozofların öğretilerinin özet bir şekilde anlatıldığı felsefe ansiklopedisi niteliğinde bir eserdir. Eserin adından da anlaşıldığı üzere ilâhî ağacın kökleri âlet ilimleri konumundaki dil ilimleri ve mantık; ağacın dalları, amelî felsefenin bölümleri ahlâk, menzîlî hikmet ve medenî hikmet; ağacın zirvesi ise nazarî felsefenin bölümleri olan fizik, matematik ve metafiziktir.⁴ Şehrezûrî, *eş-Şecereti'l-ilâhiyye*'de sadece aklî ilimlerle ilgili bir çerçeveyi dikkate alır. Bu ne-

1 Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş*, 117; Kaplangöz, “Vaz' ilminin Bilim Tasnifindeki Yerinin Tespiti”, 180-181.

2 Türker, “İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, 539; Apaydın, “Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (v. 1145/1732) İlimlere Bakışı: Tertîbü'l-'Ulûm Bağlamında Bir İnceleme”, 189-212; Çağdaş çalışmalar için bk. Kaya, “İbn Sînâ'nın Kitâbu akşâmi'l-hikme ve tafsîlihâ'sı: Tahkik ve Tercüme”, 1-40; Akkanat, “İbn Sînâ'nın Akli Bilimlerin Bölümleri Adlı Risalesinin Çeviri ve İncelemesi”, 195-234; Yıldırım, “Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî'nin Bilgi Anlayışı ve İlimleri Tasnifi”, 337-356; Turgut, “Ebû Hayyân Tevhîdî'nin İlimler Tasvirî: Risâle Fi'l-'Ulûm”, 525-551; Demir, “Kadim ve Cedid Arasında İlimler: İzmîrlî İsmail Hakkî'nin Taşnîfu'l-'Ulûm Adlı Risalesi”, 993-1020; Apaydın, “Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (v. 1145/1732) İlimlere Bakışı: Tertîbü'l-'Ulûm Bağlamında Bir İnceleme”, 189-212.

3 Altaş, “Fahreddin er-Râzî'nin İlimler Ansiklopedisi: Câmi'u'l-ulûm ya da Hadâiku'l-envâr”, 97.

4 Hayatı ve eserleri için bk. Köroğlu, “Şehrezûrî”, 38/462-466; Akyol, *Şehrezûrî Metafizîği*, 15-21; Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh*, 15-23.

denle eser aklî ilimlerin, usul ve fûruuyla ele alındığı bir ansiklopedi hüviyetine kavuşur. İşte bu makale ilimler ansiklopedisi olarak ifade edebileceğimiz eş-Şecereti'l-ilâhiyye ve Şerhu Hikmeti'l-işrâk'ta yer alan ilimler tasnifini incelemeyi hedeflemektedir.

1. İlimler Tasnifinde Şehrezûrî'nin Kaynakları

Şehrezûrî'nin ilimler tasnifi söz konusu olduğunda üzerinde durmamız gereken birkaç eser vardır. İbn Sînâ'nın *Aksâmü'l-ülûmi'l-akliyye*'si bunların ilkidir. İbn Sînâ felsefî ilimleri nazarî ve amelî olarak ikiye ayırır. Daha sonra felsefî ilimleri, temel bölüm (*asıl*) ve alt bölüm (*fer'*) çerçevesinde inceleyerek ilimler arasında hiyerarşik bir ilişki kurmaktadır. Şehrezûrî, ilimler tasnifini oluştururken içerik bakımından büyük oradanda İbn Sînâ'nın mezkur eserinden yararlanmıştıdır. Bu bağlamda İbn Sînâ'nın eseri ile benzer nitelikler taşıdığı görülmektedir.

Zikri geçen kaynağın dışında metin içinde meselelere göre değişen, bazen adını zikrettiği bazen de zikretmediği kaynaklar şunlardır: Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'i ve *Kanunlar* (Nevâmis) adlı eseri, İbn Sînâ'nın eş-Şifâ: *el-Medhal*, 'Uyûnu'l-Hikme, *Dânişînâme-i'Âlâi* ve *el-Hikmetü'l-meşrikiyye*'si, İbn Miskeveyh'in *Kitabu't-Tahâre*'si, Şihâbüddîn es-Sühreverdi el-Maktûl'ün (öl. 587/1191) *el-Meşârî' ve'l-mutârahât* ve *Hikmeti'l-İşrâk* adlı eserleridir.

2. Şerhu Hikmeti'l-işrâk ve eş-Şecereti'l-ilâhiyye Eserlerinde İlimler

Şehrezûrî *Şerhu Hikmeti'l-işrâk* adlı eserinde İşrakî felsefenin yerini ortaya koymadan önce gerçek ilim ve bilgilerin gerekliliğine dikkat çeker. İnsan türünün ulvî aklî âlemden karanlık süflî âleme düşüşünün amacı, gerçek ilim ve bilgilerle yetkinliğe ulaşmasıdır. Yararlanışının başlangıcında gerçek bilgi ve ilimlerden yoksun olan insan türü beden ve kuvvelerinin yardımıyla uzun zaman alan çaba ve gayretle gerçek ilim ve bilgilere ulaşır.⁵ Şehrezûrî'ye göre insan nazarî ve amelî hikmetle kemale ulaşır ve nefsin meşguliyetlerden uzaklaşması ahlakını güzelleştirir. Dolayısıyla insanın mutluluğa ulaşması için ilimleri tahsil etmesi zorunludur. Şehrezûrî bu hikmet ve ilimlerin gerekliliğinden bahsettikten sonra *Hikmeti'l-işrâk* adlı eserin şerhinde ilk olarak ilimleri hakikî (*gerçek*) ve örfî istilâhî olarak ikiye ayırır. Hakikî ilimler, bilinenin değişmemesi sebebiyle bilginin de değişmediği ilimlerdir. Zira bilginin (*ilm*) değişimi, bilinenin (*ma'lûm*) değişimine tabidir. Bilinen değişmezse bilgi de değişmez. Bu tür bilgilere Bârî Teâlâ'yı, akılları, nefisleri, felekleri, tümelleri, unsurları ve bileşikleri örnek verebiliriz. Örfî istilâhî ilimler ise bilinenin değişmesiyle bilginin değiştiği ilimlerdir. Nahiv, lügat, şiirler, hitabet, mektuplar vb. edebî ilimler örfî istilâhî ilimlerdendir. Zira bir millete özgü olan bu ilimler, söz konusu milletin dili ve şeriatının ortadan kalkmasıyla değişir. Nitekim Yunan nahvi, şiirleri, mektupları ve Farşlılar'a, Kıptîler'e, Babilliler'e ve diğer milletlere özgü ilimler yok olmuştur.⁶ Gerçek yetkinlik ve mutluluğun, hakikî ilimlerle elde edildiğini belirten Şehrezûrî, hakikî ilimleri de zevkî-keşfî ve bahsî-nazarî olarak iki kısımda inceler. Bahse-nazara dayalı olan ilim, düşünme, tanım ve kıyasla elde edilirken, zevke ve keşfe dayalı olan ilim ise işrâkî nurlarla elde edilir. Şehrezûrî, Ağasazi-mon, Hermes, Empedokles, Pisagor, Sokrates, Eflâtun ve Sühreverdi gibi az sayıdaki müteel-

5 Şerhu Hikmetil-işrâk, 1/210.

6 Şehrezûrî, Şerhu Hikmetil-işrâk, 1/212; Şehrezûrî, *Hikmetü'l-İşrâk Şerhi*, 18.

lih ve erdemli filozofların zevkî-keşfi hikmete ulaştığını söyler.⁷

Şehrezûrî, *eş-Şecereti'l-ilâhiyye*'de ilimler sınıflandırmasını ağaç motifi üzerinden yapar. Ağaç motifi, düşünce tarihinde ilimleri sınıflandırma, ilimlerin alt dallarını ve meselelerini şemalandırmak için sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Stoa düşüncesinde fizik bir ağaca, ahlak verimli bir tarlaya, mantık ise bir sura benzetilir.⁸ Bunun yanında felsefe tarihinde tasnif için başvurulan yöntemlerden biri de *Porfiryus* ağacı olarak bilinen metottur. 13. yüzyıl düşünürlerinden Şemsüddîn Şehrezûrî (öl. 687/1288'den sonra), ağaç motifini kullanarak felsefi ilimlerden oluşan eserine “*Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye fi 'ulûmi'l-hakâ'iki'r-rabbâniyye*” adını vermiştir.⁹

Şehrezûrî ayrıntılı olarak ilimleri açıklamaya başlamadan önce daha önce hiç kimse- nin yapmadığını ve kendisinin müsahele yoluyla ulaştığı bir sınıflandırma ile konuya giriş yapar. Şehrezûrî ilk olarak ilimleri, bizzat talep edilmeyen ki bunlar alet ilmi olarak isimlendirilir ve bizzat talep edilenler olarak ikiye ayrılır. İkinci taksime göre ilimler, nazarî (*nazarî*) ve amelî (*pratik*) olur.¹⁰ Şehrezûrî, alet ilimleri içerisinde mantık ve dil ilimlerine yer verir. Alet olan mantık ilmi ile aklî manalar elde edilir. Dil ilimleri içerisinde ise “lûgat”, “nahiv-sarf”, “beyân-belâgat” ve “kitâbet” ilmi yer alır. Şehrezûrî dil ilimlerini ilk olarak dil ile ilişkili olan ve olmayan olarak ikiye ayırır. Dil ile ilişkili olanlar içerisinde “şiiirler ilmini” açıklar. Şiir ilminin aleti, arûz ve kafiyedir. Lûgat ilminde ise nazım ve ahenk şart koşulmaz. Zira bu ilim dalı, lafzın cevherini ele alır. Sarf-nahiv ilminde ise lafızlara arız olan hareketler, şekiller (*hey'et*) incelenirken; beyân-belâgat ilminde ise lafızların tertibi, süslemesi (*tersi'*) ve lafızların uygun olduğu konular incelenmektedir.¹¹

Şehrezûrî, bizzat talep edilen ilimler içerisinde nazarî ve amelî felsefeyi ele almaktadır. Bu konuda İbn Sînâ'yı takip eden Şehrezûrî, onun felsefe ve mantık eserlerindeki sınıflandırmasını takip ederek kendi ilimler sınıflandırmasını ortaya koyar. İbn Sînâ *Risâle fi aqsâmi'l-'ulûmi'l-'akliyye* adlı risalesinde felsefeyi (hikmet), nazarî (*teorik*) ve amelî (*pratik*) şeklinde sınıflar.¹² Daha sonra bu iki bölümün her birini üç bölüme ayırarak, bölümlerin her birini temel bölüm (*asl*) ve alt bölüm (*furû'*) olarak inceler.¹³ Benzer yaklaşımı sürdüren Şehrezûrî'nin sınıflamasında büyük öneme sahip olan felsefe (*hikmet*) nazarî bir sanattır. Dolayısıyla felsefenin amacı, insanın gücü ölçüsünde varlığı özü itibarıyla bilmesi ve yapması gereken fiil ve amelleriyle ilgili elde etmek zorunda oldukları hakkında kuşatıcı bilgiye sahip olmasıdır. Böylece insan nefsi bu bilgi sayesinde yetkinleşir, var olan âleme benzeyen akledilir bir âlem hâline gelir ve kutsi ilkelere benzer. Ayrıca ahiretteki en yüce mutluluğa ve peygamberlerin makamlarına hazırlanmış olur.¹⁴

7 Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetil-işrâk*, 1/212-213.

8 bk. Çapak, *Stoa Mantığı Ve Fârâbi'ye Etkisi*, 21.

9 Arıcı, “Temel Problemler Ekseninde Tasnîfü'l-ulûm ve Enmûzeci'l-ulûm Literatürleri”, 43.

10 Benzer açıklamalar için bk. Cihan-Yalın, “Mehmed Emin Şirvânî ve e-Fevâidü'l-Hâkânîyye'si Üzerine”, 346.

11 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/21.

12 İbn Sînâ'nın diğer eserlerindeki ilimler taksimi için bk. İbn Sînâ, *Mantıku'l-Meşrikiyye*, 19-21; İbn Sînâ, *Mantığa Giriş*, 5.

13 Tahkikli metin ve tercüme için bk. Kaya, “İbn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmi'l-'hikme ve tafsilihâ'sı”, 10-40.

14 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/21; Akkanat, “İbn Sînâ'nın Akli Bilimlerin Bölümleri Adlı Risalesinin Çeviri ve İncelemesi”, 196; Kaya, “İbn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmi'l-'hikme ve tafsilihâ'sı”, 10.

Felsefe'nin (*hikmet*) nazarî (*teorik*) ve amelî (*pratik*) olarak dallara bölünmesi, varlığın bölünmesine yansımaktadır. Varlık iki sınıftır. Birincisi, varlığı veya yokluğu insanın fiillerine ve amellerine bağlı olmayan mevcuttur. Mesela, “gökyüzünün varlığı” ve “unsurların” varlığında veya yokluğunda insan iradesinin hiçbir etkisi yoktur. Felsefenin bu kısmına “nazarî (*teorik*) felsefe” denir. İkincisi ise mevcut şeylerin varlığı ve yokluğu insanın fiillerine ve amellerine bağlı olursa “amelî (*pratik*) felsefe” olarak isimlendirilir.¹⁵ Ahlak, menzîlî hikmet ve medenî hikmet amelî felsefenin bölümlerindedir. Mesela, hangi ahlakın iyi (*mahmûde*) hangi ahlakın kötü (*mezmûme*) olduğuna karar verilmesinde, tercih edilmesinde insanın etkisi vardır.¹⁶ Nazarî felsefede amaç varlığı ve yokluğu bizim fiillerimizle ilişkili olmayan varlıkların durumları hakkında kesin bir inancın oluşmasıdır. Burada amaçlanan, burhan veya iyân ile elde edilen yakinî bir görüştür. Amelî felsefedeki amaç ise sadece kesin bir inanç veya görüş değil, insanın çabasıyla meydana gelen bir konuda, ona dair iyi olanı elde etmek üzere bir görüşün oluşmasıdır. Sonuç itibarıyla nazarî felsefenin gayesi salt gerçek (*hakk*), amelî felsefenin gayesi ise salt iyi (*hayr*) olarak ifade edilir.¹⁷

Şehrezûrî, insanın fiil ve amellerinden bağımsız olanlarla ilgili burhanî bilginin oluşmasına dayalı ilimleri nazarî felsefe, insanın fiil ve amellerine bağlı olanları ise amelî felsefe olarak isimlendirir. Bu şekilde yapmış olduğu sınıflandırmanın ontolojik, epistemolojik ve metafiziksel temellerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3. Nazarî Felsefenin Bölümleri

Şehrezûrî, nazarî felsefenin kudemâya göre fizik, matematik ve metafizik (*ilm-i ilahi*) olmak üzere üç bölümünün olduğunu ifade eder. Aristoteles ise fizik, matematik ve metafizik biliminin yanında tümel ilmi (*küll-î ilm*) de dâhil ederek dört şekilde ele almaktadır. En altta yer alan *Fizik (tabiat) bilimi*; ortadaki bilimi *matematik* ve üstte yer alanı ise *metafizik bilimi* olarak adlandırılır.¹⁸ Şehrezûrî nazarî felsefeyi önceki ilim tasniflerinde olduğu gibi üçlü olarak taksim ettikten sonra bu ilimlerin ayrıntılarına yani ana ve alt dallarını inceler.

3.1. Metafizik (İlm-i ilâhî) İlimi

Hakkında araştırma yapılan varlıkları (*umûr*), yoklukları ve tanımları gereği cismanî madde ve hareketle ilişkili olmayan şeyleri konu edinen metafizik (*ilm-i ilâhî/ilmü'l-a'lâ*) ilmidir. Bârî Teâlâ, akıllar vb. konular metafizik içerisinde incelenmektedir. Tümel ilim ise varlığın bütünüünün kendisinde taksim edildiği ilimdir. Birlik, çokluk, sebep, sebepli, tümellik, tikellik, kuvve, fiil, zorunluluk (*vücûb*), imkân vb. kavramlar da tümel ilmin konularından ibarettir. Bu iki ilmin konusu, şeylerin en geneli olan mutlak varlıktır.¹⁹

3.1.1. Metafizik Biliminin Alt Dalları

Şehrezûrî metafiziğin alt dalları başlığı altında vahiy, peygamberlik ve eskatoloji (*ilmü'l-meâd*) ilimlerini ele almaktadır. Vahiy ve peygamberlik bölümünde, peygamberliğin ve

15 Bk. Bakar, *İslam Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*, 306.

16 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/21-22.

17 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/22.

18 bk. Kaya, “İbn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmî'l-fikme ve tafsîlihâ'sı”, 26.

19 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/22-23.

vahyin nasıl meydana geldiğinin; vahye muhatap olan insanın, vahyi aldığı kutsî kuvvetin ve vahyi ileten ruhanî cevherlerin bilgileri açıklanmaktadır. Ayrıca peygamberden hangi özelliği sayesinde tabiatın işleyişine muhalif mucizelerin meydana geldiği; vahyin ruhanî bir mahiyet arz ettiği hâlde nasıl görülür ve işitilir bir şekle dönüştüğü, geçmiş ve gelecekle ilgili bilinmeyenlerin (*gaybiyyât*) bilgisinin nasıl haber verildiği; evliyaların vahiy benzeri ilhamı, mucize benzeri kerametleri nasıl elde ettikleri; Rûhu'l-emîn'in ve Rûhu'l-kuds'ün mahiyetinin bilinmesi; Rûhu'l-emîn'in sabit ruhanî cevherler tabakasında; Rûhu'l-kuds'ün ise kerrûbiyyûn melekler tabakasında olduğu ele alınan konulardandır.²⁰

Metafizik ilminin diğer bir alt dalı eskatoloji ilmidir. Bu ilim insan açısından, sözgelimi insanın tekrar diriltilmese bile, ölümünden sonra ruhunun baki kalmasıyla mükâfat (*sevâb*) ve cezanın (*ikâb*) olacağı bilgisini içerir. Sonuç itibarıyla huzura ermiş nefis mesabesindeki korunmuş ruh, bütün mutluluk, sevinç ve hazların üstünde bulunan bir mutluluk, sevinç ve hazza ulaşacaktır.²¹ Bedene özgü kötülüğün bilgisini, düşünme (*nazar*) ve akıl olmadan din tek başına haber verir. Ruhanî kötülük ise akıl; araştırma, kıyas ve kanıtlama yöntemiyle bilinir. Cismanî olan ise akıl tarafından doğrulanan ve delil yoluyla zorunluluk kazanan aklın tamamlayıcısı olan peygamberlik aracılığıyla tasdik edilir. Zira varlığının veya zorunluluğunun delille ispatına aklın erişemediği durumlarda peygamberlik o şeyin varlığı veya yokluğu hakkında aklı ayrıntılı olarak aydınlatır. Bu şekilde cismanî olanın doğruluğu akıl tarafından da elde edilerek bilinmeyen şeylerde tam anlamıyla bilinir hale gelmiş olur.²²

3.2. Matematik (İlmü'r-riyâzî) İlimi

Varlığı madde ve hareketle ilişkili olmakla beraber, tanımları ise madde ve hareketle ilişkili olmayan şeyleri inceleyen nazarî ilim matematiktir. Şehrezûrî bu ilmin “orta hikmet”, “riyâzî ilim” ve “talimî (*öğretimsel*)” olarak adlandırıldığını söyler. Karelik, dairelik, kürelik, konilik, sayı ve özellikleri matematik ilmi içerisinde incelenen konulardır. Söz konusu bu konuların varlığı madde ile ilişkili iken, tanımları maddeden bağımsızdır. Anlaşıldığı üzere bu şeyler var olmak için altın, gümüş, bakır vb. şeylere ihtiyaç duymamaktadır. Bu şeylerin harici varlığı, sakin veya hareketli cisimlere yüklenmeye ihtiyaç duyar. Üçgen, üç kenarı olan bir şekildir. Üçgenin hariçte var olabilmesi için çamur, odun vb. şeylere yüklenmesi gerekirken, tanımlanması için hiçbir şekilde maddeye ihtiyaç duymaz.²³ Matematik ilmi “riyâzî” ve “orta hikmet” olarak isimlendirilir. Zira bu ilim sayesinde kişi, zihnin tümel olarak duyulur olanlardan soyutladığı şeyleri idrak edilebilmesi için eğitilir. Bu sayede matematik ilmi, duyulurları konu edinmeyen metafizik için aracı olur.

İbn Sînâ, matematik ilimlerini, aritmetik (*aded*), geometri (*hendese*), astronomi (*heyet*) ve mûsikî olarak dört ana kısımda ele alır.²⁴ Şehrezûrî de buna benzer olarak talimî ilim olarak isimlendirdiği matematik ilimlerini nicelik kategorisi bağlamında astronomi (*heyet*), geometri (*hendese*), mûsikî ve aritmetik (*aded*) olarak dört ana kısımda ele alır.²⁵

20 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/31-32; krş. Kaya, “İbn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmi'l-hikme ve tafsîlihâ'sı”, 19-20; Akkanat, “İbn Sînâ'nın Akli Bilimlerin Bölümleri...”, 202.

21 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/32.

22 Kaya, “İbn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmi'l-hikme ve tafsîlihâ'sı”, 20.

23 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/23.

24 Kaya, “İbn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmi'l-hikme ve tafsîlihâ'sı”, 16.

25 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/24.

Şehrezûrî, Sühreverdî'nin matematik (*hisâb*) ilmi ile geometri (*hendese*) ilmi birbirinden ayırdığını aktarır.²⁶ Şöyle ki matematik (*hisâb*) ilminin konusu varlığın kısımlarından olan sayıdır. Zira varlık, ya bir ya da çok olur ki çokluk sayıdır. Sayı, zâtı ve varlığından dolayı maddeye ihtiyaç duymaz. Çünkü sayının zatlarından olan ayrık (*mufârâkât*) nefisler maddeye gereksinim duymaz. Geometrinin konusu ise miktardır. Miktar, maddeden bağımsız düşünülemediği gibi cisimden de ayrı değildir.²⁷

3.2.1. Matematik İlminin Alt Dalları

Aritmetiğin (*ilmü'l-aded*) alt dalları, Hint aritmetiğine göre toplama (*cem'*) ve çıkarma (*tefrîk*), cebir ve mukâbele işlemleridir. Geometrinin alt dalları arasında yüz ölçümü (*ilmü'l-mesâha*), mekanik (*ilmü'l-hiyel*), ağırlıkları çekme, ağırlık ve tartılar, savaş âletleri, aynalar, sular ve optik ilimleri yer almaktadır. Astronomi cetvelleri (*zîcât*) ve takvimler astronominin alt dallarıdır. Mûsikînin alt dalları ise org ve benzeri ilginç aletlerin yapımıdır.²⁸

3.3. Fizik (Tabiat) İlmi

Varlıkları ve tanımları cismanî madde ve hareketle ilişkili olan şeyleri inceleyen nazari hikmet fiziktir. Felekler, dört unsur, dört unsurdan oluşan şeyler ile bunlara özgü durumlar olan hareket, sükûn (*durağanlık*), değişim (*tağayyur*), dönüşüm (*istihâle*), oluş (*kevn*), bozuluş (*fesâd*), gelişme, yıpranma, güç ve bu benzeri hallerin kendisinden sadır olduğu nitelikleri inceleyen fizik ilmidir. Söz gelimi insanı, et ve kemik olmadan tasavvur etmek veya anlamak mümkün değildir. Fizik ilminin konusu kendisinde değişimin ve değişimin olmadığı ya da hareket ve sükûnun kendisinde meydana geldiği cisimdir.²⁹ Yani fiziki âlemde gördüğümüz ve meydana gelen olaylar fizik ilmi içerisinde değerlendirilir. Şehrezûrî, İbn Sînâ'yı takip ederek fizik ilminin ana bölümleri ve alt dalları şeklinde bir ayrım yaptığı görülür.

3.3.1. Fizik (Tabiat) İlminin Alt Dalları

Şehrezûrî, fizik ilminin alt dalları içerisinde tıp, astroloji (*ahkâmu'n-nücûm*), ferâset, tabir, tılsımlar (*tılsımât*), büyü (*nîrencât*) ve kimya/simya ilimlerini sayar. Tıp ilminin amacı, insan bedeninin ilkelerini, sağlık ve hastalık durumlarını, hastalığı iyileştirip sağlığın korunması ve bunların sebeplerini ve belirtilerini bilmektir. Diğer bir fizik ilminin alt dalı olan astroloji ise tahmine ve zanna dayalı bir bilimdir. Astrolojide çıkarım (I) yıldızlar ve felekleri birbirleriyle, (II) onları burçların yörüngeleriyle ve (III) bütün bunları da yeryüzüyle karşılaştırmak suretiyle elde edilir. Astroloji biliminde amaç, oluş ve bozuluş âlemindeki canlılar, dünyanın dönüşü, milletler, ülkeler, şehirler, doğumlar, değişimler, durumlar, tercihler ve istekler hakkında çıkarımda bulunmaktır. Ferâset ilminde amaç ise yaratılıştan hareketle ahlak (*karakter*) hakkında istidlalde bulunmaktır. Bir diğer alt dal olan tabir ilminde amaç, muhayyile gücünün rüyada gayb âleminden gördüklerinden hareketle çıkarımda bulunmasıdır. Zira muhayyile gücü, onu olduğundan farklı bir misalde hayal eder. Tılsımlar ilminde amaç ise oluş ve bozuluş (*kevn ve fesad*) âleminde ilginç bir fiil meydana getiren bir güç oluş-

26 bk. Sühreverdî, *el-Meşârî' ve'l-muârahât*, 563.

27 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/24.

28 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/31; bk. Kaya, "İbn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmî'l-îhikme ve tafsîlihâ'sı", 31; Akkanat, "İbn Sînâ'nın Akli Bilimlerin Bölümleri...", 200-201.

29 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/25.

turmak için semavî güçleri, yeryüzüne ait bazı cisimlerin güçleriyle birleştirmektir. Büyü (*nîrencât*) ilimlerinde amaç, kendisinden ilginç fiillerin ortaya çıkacağı bir gücün meydana gelmesi için yeryüzüne ait cevherlerde bulunan güçleri birleştirmektir. Kimya/simya ilminde amaç, maden cevherini kendi özelliklerinden ayırtırmak ve onunla başka bir madenin özelliklerini almak ya da altın ve gümüş gibi değerli cisimleri elde etmek için bir kısmının özelliğini diğer bir kısmına vermektir.³⁰

Matematik ve fizik ilimlerini ele aldıktan sonra Şehrezûrî, matematik ilminin mi yoksa fizik ilminin mi daha üstün olduğu problemine değinir. Şehrezûrî filozofların birinin diğerinden üstün olarak görmelerinin nedeninin zikredilen delillere bağlı olduğunu söyleyerek mutlak manada ortaya konulan delillerin doğru olmadığını ifade eder. Şehrezûrî'ye göre bazı yönlerden fizik ilmi daha üstün olurken bazı yönlerden de matematik ilmi üstündür. Şehrezûrî'ye göre fizik ilmi, (I) cevheri bir durum olan hareket ve sükûnun ilkesini (*mebde'*); (II) müessir illetleri; (III) hariçte varlığı bulunan şeyleri; (IV) erdemlerin aslı, hikmetin temeli olan nefis-î nâtıkayı incelemesi ve (V) burhân-ı limmî'yi vermesi açısından matematik ilminden daha üstündür. Matematik ilmi ise (I) metafizik ilmine aracı olması ve madden soyutlanmasına daha yakın olması (II) sonsuz vehmî ve hayalî durumları incelemesi ve (III) matematik ilminde incelenenlerin daha tam olması açısından fizik ilminden daha üstündür.³¹ Şehrezûrî bu şekilde iki ilim dalı arasındaki farklardan yola çıkarak üstün yönlerini ortaya koymaya çalışır.

Şehrezûrî, varlığı insanın fiil ve eyleminden bağımsız olan nazarî felsefeyi, metafizik, matematik ve fizik (*tabiat*) ilmi olarak üçlü şekilde inceler. Şöyle ki hem varlığı hem de tanımlı madden bağımsız olanları inceleyen metafizik ilmini en üst seviyede; varlığı maddeden bağımsız ancak tanımlanması için maddeye bağımlı olan matematik ilmini orta seviyede; her açıdan yani hem var olması hem de tanımlanması açısından maddeden bağımsız olmayan fizik ilmini ise alt seviyede değerlendirir. En üst seviyede değerlendirilen metafizik, Tanrı'nın zatını, akılları ve en genel kavram olan varlığı inceler. Alt dalları ise vahiy, peygamberlik ve eskatolojidir. Orta seviyede değerlendirilen matematik ise astronomi, geometri, mûsikî ve aritmetik olarak dört ana bölümden oluşur. Bu ana bölümlerin kendi içerisinde alt dalları bulunmaktadır. Aritmetiğin alt dalları, Hint aritmetiğine göre toplama (*cem'*) ve çıkarma (*tefrik*), cebir ve mukâbele işlemlerini; Geometrinin alt dalları yüz ölçümü, mekanik, ağırlıkları çekme, ağırlık ve tartılar, savaş âletleri, aynalar, sular ve optik ilimlerini; Astronominin alt dalları cetveller (*zîcât*) ve takvimleri; Mûsikînin alt dalları ise org ve benzeri ilginç aletlerin yapımını inceler. Hem varlığı hem de tanımları madde ve harekete bağlı olanları inceleyen ilim dalı fiziktir. Cisimlerde meydana gelen değişim, hareket ve sükûn fizik ilminin konusudur. Fizik ilminin alt dalları tıp, astroloji (*ahkâmu'n-nücûm*), ferâset, tabir, tılsımlar (*tılsmât*), büyü (*nîrencât*) ve kimya/simya ilimlerinden oluşmaktadır.

5. Amelî (Pratik) Felsefenin Bölümleri

Şehrezûrî'nin amelî felsefede kabul gören birey, toplum ve yönetimle ilgili fiil ve amelilerin tanzimi şeklinde ortaya çıkan üçlü sınıflandırmayı benimsediği görülmektedir. Söz

30 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/29-30; bk. Kaya, "İbn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmî'l-İlhikme ve tafsîh-ilihâ'sı", 29-30; Akkanat, "İbn Sina'nın Akli Bilimlerin Bölümleri...", 199-200.

31 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/25-26.

konusu amelî felsefenin bölümleri ahlak, menzîlî hikmet (*ev yönetimi*) ve medenî hikmet (*siyaset*) olarak üçe ayrılır. Şehrezûrî üçlü taksimin yanı sıra bir de dörtlü bir sınıflamadan bahseder. Bu sınıflamaya göre medenî hikmetin, yönetim ve sultanla ilgili alanı *siyaset ilmi*; nübüvvet ve şeriat ile ilgili alanı ise *ilmü'n-nevâmis* olarak ikiye ayrılır. Tek şahısla ilgili olan ahlak ilmi, dünya hayatının faziletli ve ahiret hayatının mükemmel olabilmesi için insanın huylarında, eylemlerinde ve yaptığı her şeyde nasıl olması gerektiği bildiren amelî felsefedir. Diğer iki bölüm ise tek bir şahısla ilgili olmayıp, beşerî toplum ile ilgili konuları içine alır. Menzîlî hikmet; karı, koca, baba, çocuk, köleler ve hizmetçi arasındaki eve ilişkin müşterek hallerin nasıl tanzim edileceğini ele alır. Medenî hikmet ise erdemli siyaseti, sınıflarını, farklılıklarını ve cahil şehirlerden ayırt edilmesi için erdemli şehirlerin başkanlığı vb. durumları inceler. Ayrıca şehirlerin bekasını ve en doğru şekilde korunmasını ele alır. Şehrezûrî'nin amelî hikmet kısmında ele aldığı ahlâk ilmi alanında Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* ve İbn Miskeveyh'in *Kitabu't-Tahâre*, menzîlî hikmet konusunda Yeni Pisagorcuyu Bryson'a, siyaset ilmi konusunda ise Aristoteles ve Platon'un devlet yönetimiyle ve son olarak ilmü'n-nevâmis alanında Aristoteles'in *Kanunlar (Nevâmis)*³² eserlerine göndermede bulunur.³³

Şehrezûrî, filozofların “nâmûs” kavramı ile insanların zannettikleri gibi hile ve düzenbazlık anlamlarını kastetmediklerini belirtir. Aksine onlara göre nâmûs, sünnet, yol ve vahyin inişine bağlı sabit bir misaldir. Zira Araplar ve şeriat ehli tarafından vahyi indiren Cebrail meleği “nâmûs” olarak isimlendirilmektedirler.³⁴ Amelî hikmetin bu bölümü peygamberliğin varlığını; insanoğlunun kendi varlığını, bekası ve ahiret için şeriata olan ihtiyacını haber verir. Ayrıca ilmü'n-nevâmis sayesinde dinlerde ortak olan küllî sınırlar, kavimden kavime ve zamandan zamana farklılık gösteren her bir dine mahsus bir takım hikmetler öğrenilir. Yanı sıra ilahî peygamberlik ile bütün batıl iddialar arasındaki farkı da bu ilim sayesinde öğreniriz.³⁵ Şehrezûrî nazarî ilimlerin metafizik kısmının altında peygamberlik, vahiy ve eskatoloji konularını işledikten sonra amelî felsefenin altında “nevâmis” konularını ele alması dikkat çekicidir. Şehrezûrî'nin yapmış olduğu açıklamalar bir arada düşünüldüğünde medenî hikmetin yani devlet yönetimiyle ilgili kuralların peygamber tarafından belirlendiğine dair çıkarımda bulunmak mümkün hale gelir.

6. Nazarî Felsefenin Aleti Olan Mantık İlminin Bölümleri

Mantık tarihçileri geleneksel olarak biri Aristoteles'in eserlerinden diğeri Stoalılardan kaynaklanan iki temel mantık geleneğinden söz ederler. Aristoteles'in *Organon*'u *Kategoriler*, *Önermeler*, *Kıyas*, *Burhan*, *Topikler* ve *Sofistik Çürütmeleri* içine alır. Arapça mantık geleneğinde standart olup Fârâbî'nin *İlimlerin Sayımı* eseriyle Latin dünyasına taşındığı üzere

32 Şehrezûrî, Aristoteles biyo-bibliyografyalarında ona nispet edilen ve Platon'un eseriyle aynı adı taşıyan *Kanunlar (nevâmis)* adlı eseri kastetmektedir. Bkz. Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, 324; Kaya, “İbn Sînâ'nın *Kitâbu aqsâmi'l-ĥikme ve tafsîlihâ'sı*”, 27.

33 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/27-29; Kaya, “İbn Sînâ'nın *Kitâbu aqsâmi'l-ĥikme ve tafsîlihâ'sı*”, 13; Akkanat, “İbn Sina'nın Akli Bilimlerin Bölümleri...”, 198; Salih Yalın, “Şehrezûrî'de Aile Ahlâkı”, *Bilimname* 17/2 (2009), 230-231.

34 Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*, 1/29.

35 Bk. Kaya, “İbn Sînâ'nın *Kitâbu aqsâmi'l-ĥikme ve tafsîlihâ'sı*”, 13; Akkanat, “İbn Sina'nın Akli Bilimlerin Bölümleri...”, 198.

Retorik ve *Poetik*’te eklenir.³⁶ Şehrezûrî, felsefenin temel ve alt dallarını ele aldıktan sonra nazarî ve ameli felsefenin doğru bir şekilde öğrenilmesi için alet ilmi olan mantığı dokuz bölümde ele alır. Zira mantık ilmi, düşünme esnasında zihni hatadan koruyarak; doğru ve geçerli tanım ve burhana ulaşmayı sağlamaktadır. Söz konusu mantık ilmi, dokuz bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde tümel (*küllî*) ve tekil (*müfret*) olmaları bakımından anlam ve kavramlar açıklanmaktadır. Bu bölüm İśâgûcî adlı eseri içermektedir ki, İśâgûcî’nin manası mantığa giriştir. İkinci bölüm ise hariçte veya akılda var olmaları şart koşulmadan, bütün var olanları (*mevcûdât*) kuşatan, özsel (*zâtî*) tekil anlamların açıklandığı Aristoteles’in “Makûlât” anlamındaki *Kategoriler* kitabını içermektedir. Üçüncü bölümde doğru veya yanlış olmasını gerektirecek bir önerme ve haber hâline gelebilmesi için tekil anlamların olumluluk ve olumsuzlukla nasıl meydana geldiği ifade edilmektedir ki bu bölüm Aristoteles’in “İbâre” anlamındaki *Önermeler* kitabına karşılık gelmektedir.³⁷ Bilinmeyene dair bilgi veren bir kıyasın meydana gelebilmesi için önermelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin anlatıldığı kıyas, dördüncü bölümü meydana getirir.³⁸ Bu bölüm Aristoteles’in “et-tahlîl bi’l-aks” olarak ifade ettiği *Birinci Analitikler* kitabını içermektedir.³⁹ Beşinci bölüm, hiçbir şüphenin söz konusu olmadığı kesinliğe (*yakîn*) ulaşabilmek için kıyasın meydana gelme ve öncüllerinin şartları açıklandığı “burhân” olarak bilinen kitabı içermektedir.⁴⁰ Altıncı bölüm “cedel” kitabını içerir. Cedel kitabı, burhanı anlamaktan aciz olan kimseyle konuşurken yararlı olan kıyasların bilgisini içermektedir. Delillerde meydana gelen hataları inceleyen bölüm ise “muğalata” kitabını içerir. Sekizinci bölüm “hitabet” kitabını içerir. Bu kitap halka yönelik faydalı konuşmaları ele alır. Son bölüm ise hayalî sözlerin işlendiği “şiiir” kitabını ele alır.⁴¹

Şehrezûrî eş-Şecere’de mantık ilmini, felsefenin nazarî kısmına dâhil etmez. Mantık, ilimleri sınıfladığı bölümün sonunda nazarî felsefenin aleti olarak ayrı bir konuma oturmaktadır.⁴² Zira Şehrezûrî, mantığı doğrudan bir alet ilmi olduğu görüşündedir. Dolayısıyla nazarî ilimler içerisinde değerlendirmemesine rağmen, ilimler tasnifi içerisinde yer vermektedir.

Sonuç

İlimler tasnifi, tercümelerle beraber İslâm düşüncesinde ortaya çıkmıştır. Tasnifler daha çok dini felsefî ya da vahyi-aklî şeklinde yapılmaktadır. Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ gibi pek çok düşünür ilimler tasnifiyle ilgili çalışmalarında ilimleri incelerler. İşrâk felsefesinin önemli temsilcilerinden olan Şehrezûrî, hem *Hikmeti’l-işrâk* adlı esere yazdığı şerhte hem de müstakil olarak kaleme aldığı felsefe ansiklopedisi sayabileceğimiz eş-Şecere’i’l-ilâhiyye adlı eserinde ilimler tasnifine yer vermektedir. Yapmış olduğu bu tasnif, ontolojik, epistemolojik ve metafizik temellidir.

36 Brumberg-Chaumont, “Orta Çağlarda Eski Mantık Mirası”, 94.

37 Şehrezûrî, *Resâ’ilü’ş-Şecere’i’l-ilâhiyye*, 1/22-23; Kaya, “İbn Sînâ’nın Kitâbu aqsâmi’l-ĥikme ve tafsîlihâ’sı”, 22.

38 Şehrezûrî, *Resâ’ilü’ş-Şecere’i’l-ilâhiyye*, 1/33.

39 Kaya, “İbn Sînâ’nın Kitâbu aqsâmi’l-ĥikme ve tafsîlihâ’sı”, 22.

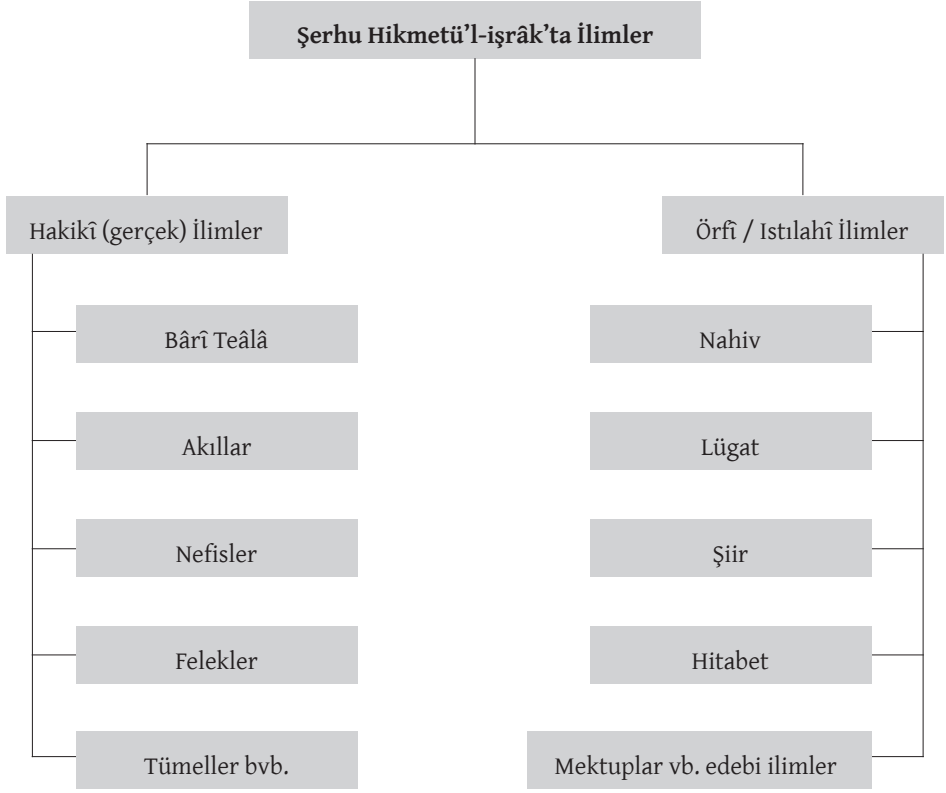
40 Şehrezûrî, *Resâ’ilü’ş-Şecere’i’l-ilâhiyye*, 1/33.

41 Şehrezûrî, *Resâ’ilü’ş-Şecere’i’l-ilâhiyye*, 1/33.

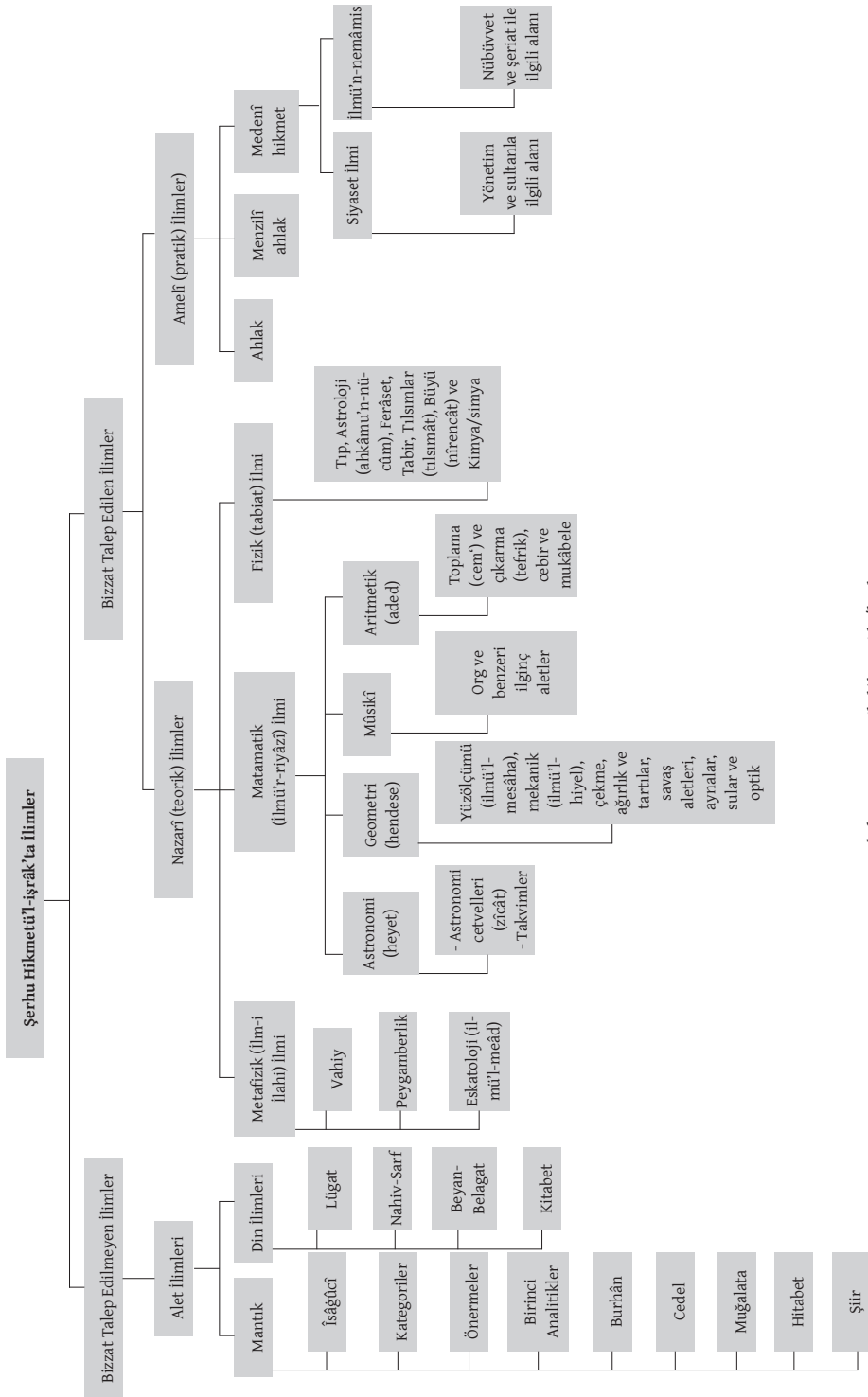
42 Şehrezûrî, *Resâ’ilü’ş-Şecere’i’l-ilâhiyye*, 1/45; Mantığın mahiyeti ile ilgili tartışmalar için bk. Altaş, *Fahredin er-Râzî’nin İbn Sînâ Yorumu Ve Eleştirisi*, 100.

eş-Şeceretî'l-ilâhiyye adlı eserinde ilimleri ele alan Şehrezûrî, “ilahi ağaç motif” adını verebileceğimiz bir şemayla inceler. İlimler onun nezdinden bizatihi talep edilenler ve bizatihi talep edilmeyenler şeklinde ikiye ayrılır. Bizatihi talep edilmeyen ilimler içerisinde alet ilmi olan mantık ve dil ilimlerini incelerken; bizatihi talep edilen ilimleri ise İbn Sînâ'nın *Risâle fî aqsâmi'l-'ulûmi'l-'aqliyye* adıyla bilinen eserinden büyük ölçüde etkilenecek nazarî ve amelî olarak ele alır. İbn Sînâ *Risâle fî aqsâmi'l-'ulûmi'l-'aqliyye* eserinde ilimleri nazarî ve amelî olarak ele aldıktan sonra bu ilimleri ana bölümlere ve alt dallara ayırır. Aynı yaklaşımla ilimleri ele alan Şehrezûrî, yer yer Sühreverdî'ye yapmış olduğu referanslarla dikkat çekmektedir.

Şehrezûrî ilimleri nazarî ve amelî olarak ele aldıktan sonra nazarî ilimleri metafizik, matematik ve fizik; amelî ilimleri ise ahlak, menzîlî hikmet ve medenî hikmet olarak inceler. Şehrezûrî'nin amelî felsefe içerisinde “ilmü'n-nevâmis'e” yer vermesi devlet yönetimiyle ilgili kuralların peygamber tarafından konulduğuna işaret eder. Dikkat çekici diğer bir nokta ise nazarî ilimlerin metafizik kısmının altında peygamberlik, vahiy ve eskatoloji konularına yer vermesidir. Şehrezûrî son olarak nazarî ilimlerin aleti olan mantık ilmini dokuz bölüm olarak açıklar. Şehrezûrî yapmış olduğu ilimler tasnifi içerisinde referans almış olduğu kaynakların isimlerini de zikretmeyi ihmal etmez.

Şekil-1: Şerhu Hikmetü'l-işrâk'ta ilimler

Şekil-2: eŞ-Şeceretü'l-İlâhiyye'de İlimler

Kaynakça | References

- Akkanat, Hasan. "İbn Sina'nın Akli Bilimlerin Bölümleri Adlı Risalesinin Çeviri ve İncelemesi". *Dini Araştırmalar* 11/31 (2008), 195-234.
- Akyol, Aygün. *Şehrezûrî Metafiziği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Altaş, Eşref. *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ Yorumu Ve Eleştirisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Altaş, Eşref. "Fahreddin er-Râzî'nin İlimler Ansiklopedisi: Câmî'u'l-ulûm ya da Hadâiku'l-en-vâr". *İlimleri Sınıflandırmak*. ed. Müstakim Arıcı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Apaydın, Yasin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (v. 1145/1732) İlimlere Bakışı: Tertîbü'l-'Ulûm Bağlamında Bir İnceleme". *Bilimname* 2018/36 (2018), 189-212.
- Arıcı, Müstakim. "Temel Problemler Ekseninde Tasnîfü'l-ulûm ve Enmûzecü'l-ulûm Literatürleri". *İlimleri Sınıflandırmak*. ed. Müstakim Arıcı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Bakar, Osman. *İslam Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*. çev. Ahmet Çapku. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Bayraktar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Brumberg-Chaumont, Julie. "Orta Çağlarda Eski Mantık Mirası". çev. Ahmet Kayacık. *Mantık Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2019), 93-114.
- Cihan, Ahmet Kamil - Yalın, Salih. "Mehmed Emin Şirvânî ve e-Fevâidü'l-Hâkâniyye'si Üzerine". *İlimleri Sınıflandırmak*. ed. Müstakim Arıcı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Çapak, İbrahim. *Stoa Mantığı Ve Fârâbi'ye Etkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2. Basım, 2011.
- İbn Sînâ, Ebû Alî. *Mantığa Giriş*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ, Ebu Ali. *Mantıku'l-Meşrikiyye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2011.
- Kaplangöz, Zahit . "Vaz' İlminin Bilim Tasnifindeki Yerinin Tespiti". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 / 1 (Mart 2023): 180-202.
- Kaya, Mahmut. *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*. İstanbul: EkinYayıncılık, 1983.
- Kaya, M. Cüneyd. "İbn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmi'l-Ĥikme ve tafsîlihâ'sı: Tahkik ve Tercüme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (2020), 1-40.
- Köroğlu, Burhan. "Şehrezûrî". 38/462-466. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010.
- Sühreverdî, Şihabeddin. *el-Meşâri' ve'l-muṭârahât*. thk. Maksud Muhammedî - Eşref Ali Pûr. Müessese-i İran, 1385.
- Şehrezûrî, Şemsüddîn. *Hikmeti'l-İşrâk Şerhi*. çev. Tahir Uluç. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Basım, 2021.

Şehrezûrî, Şemsüddîn. *Nüzhetü'l-ervâh*. çev. Eşref Altaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Şehrezûrî, Şemsüddîn. *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye fi 'ulûmi'l-hakâ'iki'r-rabbâniyye*. thk. Necef-kulî Habîbî. 3 Cilt. Tahran: Müessesesi-i Pijuheş-i Hikmet ve Felsefe-i İran, 1373.

Şehrezûrî, Şemsüddîn. *Şerhu Hikmetil-İşrâk*. thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih - Tefîik Alî Vehbe. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-sekafeti'd-diniyye, 2012.

Türker, Ömer. "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi". *Sosyoloji Dergisi* 3/22 (2011), 533-556.

Yalın, Salih. "Şehrezûrî'de Aile Ahlâkı". *Bilimname* 17/2 (2009), 229-243.